

Предмет, мета, завдання й структура курсу «Економіка природокористування»

План

1. Предмет, мета та завдання науки «Економіка природокористування»
2. Наукові основи та історичні етапи раціонального природокористування в Україні.
3. Структура науки «Економіка природокористування».
4. Принципи раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища.

1. Предмет, мета та завдання науки "Економіка природокористування»

Економіка природокористування – це наука, що вивчає економічні аспекти природокористування і є процесом багатограним і складним, який охоплює всю життєдіяльність людини.

Мета та завдання цієї науки полягають в практичному процесі (створенні економічних механізмів) регулювання використання природи, її ефективному (комплексному і раціональному) використанні без завдання природі, а також життю людини збитків.

Предметом “Економіки природокористування” – є дослідження механізму суспільних відносин в процесі охорони навколишнього середовища та залучення природних ресурсів в процес розширеного виробництва з урахуванням об’єктивних законів розвитку біосфери.

2. Наукові основи та історичні етапи раціонального природокористування в Україні.

Тенденції соціально-економічного розвитку України ставлять завдання щодо вироблення нових підходів та критеріїв оцінки наявного стану та системи природокористування, що склалася. Взаємозумовленість суспільного буття і природи полягає в тому, що суспільство в процесі свого розвитку не може не впливати на природу, що, у свою чергу, впливає на нього. Пізнання характеру й основних форм зв’язків між ними є ключем до вирішення протиріч їхньої взаємодії, тобто до розуміння сутності раціонального природокористування. Сучасний процес раціонального природокористування варто розглядати як більш широке поняття ніж матеріальне виробництво, оскільки воно, поряд із виробничим споживанням і відтворенням природних ресурсів, охоплює ще і діяльність по охороні навколишнього середовища від деградації і забруднення.

Таким чином, раціональне природокористування – це система відносин суспільного виробництва при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб

населення.

Щодо терміну “природокористування”, то він є одним із найпоширеніших у сучасній літературі і виповнений різним змістом. Але в усіх випадках під природокористуванням розуміють сукупність усіх форм експлуатації природно-ресурсного потенціалу і заходів з його збереження, вирізняючи в цьому процесі три аспекти:

- 1) видобуток і переробку природних ресурсів, їх відновлення чи відтворення;
- 2) використання та охорону природних умов середовища проживання;
- 3) збереження, відтворення (відновлення) екологічної рівноваги природних систем, що служить основою збереження природно-ресурсного потенціалу розвитку суспільства.

Якщо з такими процесами як “видобуток”, “використання”, “переробка” природних ресурсів людство знайоме давно, то з “відтворенням”, воно стикнулося зовсім недавно. Розглядаючи його через призму раціонального природокористування, бачимо, що він усе більше стає економічним процесом, що включає, по-перше, відновлення природи як джерела предметів і засобів праці (рекультивация ґрунту, лісівництво і т. д.), по-друге, відновлення природи, як просторового базису (ландшафту територій, порушеного внаслідок будівництва і т. п.), по третє, відновлення середовища існування людини (очищення атмосфери, водойм, відновлення лісів і ін.). Відтворення ж невідтворювальних ресурсів повинно відбуватися у виді приросту розвіданих їхніх запасів, а також ощадливого використання наявних за рахунок кращого опрацювання, заміни одних видів сировини іншими.

Джерелом задоволення потреби людей служить національне багатство, найважливішими елементами якого є природні ресурси. Останні, за винятком паливних і мінеральних, повинні стати такими ж відтворювальним елементом господарства, як капітальні вкладення, основні фонди, трудові ресурси і т. д. Природний потенціал виступає першоосновою кожного відтворювального процесу, але зв'язок між цими чинниками простежити досить складно через невивченість проблеми вартісної оцінки природних ресурсів.

Вартісна оцінка природних ресурсів необхідна для економічного обґрунтування вкладень у відтворення, охорону і раціоналізацію використання природних багатств і вибору найвигідніших із народногосподарських позицій засобів їх утилізації. Необхідність визначення економічної оцінки природних ресурсів було визначено не відразу. У стратегії природокористування можна виділити три етапи.

- Перший етап – початок 20-х – середина 50-х років. В економічній науці домінувала концепція безкоштовності природних ресурсів. Вважалося, що оскільки природні ресурси не є об'єктами купівлі-продажу, то методологічно неправильно оцінювати їх у вартісному вигляді, а впровадження оцінки природних ресурсів у господарську практику гальмуватиме розроблення корисних копалин, розширення

сільськогосподарського виробництва. Спробу ввести рентні відносини було перервано колгоспами, а земельні кадастри оголошено буржуазною категорією, непринятною для “соціалістичної практики”. Природні ресурси, особливо в довоєнні роки, здавалися невичерпними. Тому розроблялися найзручніші родовища з високим вмістом корисної речовини в руді, в сільськогосподарському виробництві переважали екстенсивні методи господарювання, цілинні землі уявляли великим резервом, а лісові ресурси Східного Сибіру і Далекого Сходу Росії – безмежними для лісозаготівлі. Затрати, необхідні для освоєння нових земель і втягнення їх у господарський обіг, були невеликими.

- Другий етап у стратегії природокористування розпочався на зламі 60 – 70-х років і тривав до початку 80-х. Резерви сільськогосподарських угідь, придатні для експлуатації, було вичерпано. Істотно погіршилися умови видобутку ресурсів на родовищах, розроблення яких дозволяло отримувати дешеву сировину, зокрема почала рости собівартість видобутку донецького вугілля. Із 25 млн. га розораних цілинних земель 12 млн. га виявились ерозійними. У лісовому господарстві знизився обсяг заготівлі деревини, та й собівартість її також зросла.

З вичерпністю окремих видів ресурсів у стратегії природокористування в Україні виник третій етап. Він почався у 80-х роках і триває дотепер. В економічній науці обґрунтовується необхідність економічної оцінки природних ресурсів, але критерієм такої оцінки стає рента, яка відображає диференціацію об’єктивних умов використання природних ресурсів. Вона становить прибуток, обумовлений не зусиллям працівників, а виключно якістю ресурсів, їх вичерпністю чи обмеженістю та близькістю до ринку збуту. Тому вона використовується для створення рівних умов для функціонування підприємств і служить об’єктивним критерієм економічної оцінки природних ресурсів. На початку 80-х років почали впроваджуватися платежі за природні ресурси, за забруднення навколишнього середовища, і хоча вони мали здебільшого символічний характер, усе ж таки порівняно з попередніми етапами це був крок уперед до раціонального природокористування.

Всі ці проблеми, суперечки привели до зародження науки “Економіка природокористування”, а власне, на даному етапі її розвитку, можна назвати “конгломератом”, що поєднав в собі поняття, терміни, уявлення природничо-географічних, суспільних, технічних та інших наук. Ця наука покликана вивчати проблему взаємодії суспільства та природи, а саме її економічні аспекти.

2. Предмет, мета та завдання науки "Економіка природокористування".

Економіка природокористування – це наука, що вивчає економічні аспекти природокористування і є процесом багатограним і складним, який охоплює всю життєдіяльність людини.

Мета та завдання цієї науки полягають в практичному процесі (створенні економічних механізмів) регулювання використання природи, її ефективному (комплексному і раціональному) використанні без завдання природі, а також життю людини збитків.

Предметом “Економіки природокористування” – є дослідження механізму суспільних відносин в процесі охорони навколишнього середовища та залучення природних ресурсів в процес розширеного виробництва з урахуванням об’єктивних законів розвитку біосфери.

3. Структура науки «Економіка природокористування».

Розглянемо структуру курсу «Економіка природокористування» та його завдання. Усі питання економіки природокористування потрібно виділити в п’ять основних блоків.

1. Пов’язані з оцінкою природних ресурсів і пошуком економічних механізмів, що допомагають досягти їх найраціональнішого використання (різні форми плати за ресурси та інші економічні важелі).
 2. Пов’язані з оцінкою негативної дії господарської діяльності на довкілля (забруднення й пряме руйнування природного середовища, тобто зміна умов середовища). Це проявляється в оцінках збитків від такої взаємодії. Сюди слід віднести також питання створення економічного механізму регулювання цієї взаємодії чи відновлення деградованої природи (плата за забруднення, штрафні санкції і т. п.) та ряд інших питань, які слід розглянути в цьому контексті.
 3. Оцінка ефективності природозахисної діяльності, яка включає пошук компромісного варіанту між природними процесами і господарською діяльністю людини.
 4. Управління природокористуванням, тобто співвідношення економічних та інших груп методів (правові та нормативні; організаційні (управлінські)) регулювання природокористування (35).
- Правовий і нормативний механізм здійснюється у формі загальнодержавного законодавства, а також стандартизації. Щодо стандартів то вони поділяються на три види нормативів:
- А) ліміти викидів і скидання у водоймища й повітряний басейн (ГДВ, ГДК);
 - Б) ліміти утворення промислових і комунальних відходів;
 - В) ліміти споживання природних ресурсів.
- Організаційно-управлінська система – це управління з охорони природи на всіх регіональних рівнях (державному, обласному, районному).
- Наступні важливі способи регулювання природокористування – система контролю (моніторинг) та екологічна експертиза.
- Серед економічних можна виділити прямі й побічні. До прямих відносяться: купівля-продаж ресурсу, орендні платежі, прямі платежі за ресурси або забруднення, прямі податки і до непрямих – непрямі платежі, різні пільги або заборони економічного характеру, штрафні санкції. До економічних заходів регулювання відносять також формування ринку екологічних послуг і економічних фондів.
5. Регіональні аспекти проведення екологічної політики.

4. Принципи раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища.

Виникнення зон екологічного лиха, регіонів кризових екологічних ситуацій свідчить про те, що не завжди природокористування мало раціональний характер. Раціональне природокористування має забезпечити повноцінне існування і розвиток сучасного суспільства, але при цьому зберегти високу якість середовища проживання людини. Це досягається завдяки економічній експлуатації природних ресурсів і умов та найефективнішому режимові їх відтворення з урахуванням перспективних інтересів розвитку господарства і збереження здоров'я людей.

Через обмеженість самовідновлювальних і компенсаційних функцій біосфери процеси людської діяльності мають відбуватися в суворих рамках згідно з законами розвитку суспільства і природи та законами взаємодії між ними. Ці закони належать сформулювати так, щоби процес природокористування перебував під суворим контролем і регулювався державою. Дотримання принципів раціонального природокористування дозволить розробити заходи з охорони довкілля, відновити порушені взаємозв'язки в екосистемах, запобігати загостренню екологічних ситуацій.

1) Принцип “нульового рівня” споживання природних ресурсів. Цей принцип використовується в багатьох економічно розвинених країнах для регулювання споживання первинних природних ресурсів у державному масштабі. Називається він так через те, що за нульовий рівень береться обсяг первинних природних ресурсів, використаних підприємством за попередній рік, а на наступний – перевищення цього рівня споживання обмежується в державному масштабі чітко визначеним коефіцієнтом. Дотримання коефіцієнта обов'язкове, оскільки з порушника стягується штраф, який може перевищити прибутки підприємства (Бронштейн А.М., Литвинов В.А., Русин И.Н. Екологизация экономики: методы регионального управления.- М.: Наука, 1990.- 120с.; Генсирук С.А., Нижник М.С., Мищенко В.С. Эколого-экономические аспекты природопользования.- К.: Наукова думка, 1982 - 175с.).

2) Принцип відповідності антропогенного навантаження природно-ресурсному потенціалові регіону. Дотримання цього принципу дозволить уникнути порушень природної рівноваги завдяки чітко визначеному збалансованому циклові використання і відновлення. Порушення законів функціонування природних систем відбувається у двох випадках:

А) за перевищення рівня антропогенного навантаження. Це виражається в надмірній концентрації виробництва, тобто, собівартість виробництва продукції знижується за рахунок збільшення концентрації виробництва. Так виникли регіони гострої екологічної кризи в Донбасі, Придніпров'ї і ін. Крім того, не враховувалися затрати на заходи з охорони довкілля від забруднення відходами виробництва;

Б) за невідповідності спеціалізації виробництва специфіці природно-ресурсного потенціалу. Така невідповідність спостерігається у рекреаційних регіонах України – Криму, Карпатах, де розвиток галузей важкої

промисловості та інших екологічно небезпечних галузей призвів до погіршення якості природного середовища.

3) Принцип збереження просторової цілісності природних систем у процесі їх господарського використання. Цей принцип впливає з найважливіших закономірностей взаємопов'язаності змін компонентів природи під впливом антропогенної діяльності. Зміни одного з компонентів природної системи приводить до зміни в інших, а іноді – до змін якостей екосистеми в цілому. Прикладом може бути осушення боліт в областях Українського Полісся.

4). Принцип збереження природно обумовленого кругообігу речовин у процесі антропогенної діяльності. Сутність принципу зводиться не тільки до того, щоб технологічні процеси конкретних виробництв обмежувались циклічністю (ресурс – виробництво – споживання – відходи), а й щоб циклічні процеси являли послідовний ряд стадій виробництва, пов'язаних між собою чи комплексністю переробки сировини, чи постадійним її використанням. Порушення цього принципу призвело до утворення великої кількості відходів, які не включаються в природний кругообіг речовин і змінюють властивості багатьох екосистем у регіоні.

5) Принцип погодження виробничого і природного ритмів. Принцип погодження виробничого і природного ритмів впливає з того, що будь-яка екосистема і кожний її компонент підпорядковується своєму часовому ритмові. Щоб екосистема зберігала рівновагу, необхідно, аби загальна швидкість її внутрішніх процесів керувалася найповільнішою її ланкою, оскільки будь-який антропогенний вплив, що змушує котрись частину циклу працювати швидше, ніж працює вся екосистема, призведе до порушення стабільності екосистеми

6) Природні процеси, що перебігають у часі, визначаються факторами як короточасними, так і тривалої дії. Звідси впливає необхідність їх урахування і в поточній, і перспективній виробничій діяльності. Тому необхідним є дотримання такого принципу природокористування, як пріоритетність екологічної оптимальності на довгострокову перспективу під час визначення економічної ефективності поточного природокористування враховуючи те, що у сфері природокористування всі екологічні негативні наслідки господарської діяльності безповоротні.

Дотримання принципів раціонального природокористування доцільне в усіх регіонах незалежно від ієрархічного рівня. Збереження спільної екологічної рівноваги можливе за умови збереження рівноваги природних систем окремих регіонів і навпаки. Крім того, проблема раціонального природокористування не може бути вирішена тільки в регіональних і навіть загальнодержавних межах. Це глобальна проблема, вона властива всій планеті.